

MARTINKÓ ANDRÁS: A PRÓZAIÍRÓ PETŐFI ÉS A MAGYAR PRÓZASTÍLUS FEJLŐDÉSE

Bp. 1965. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézete. 634 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 17.)

Martinkó András a prózaíró Petőfi stílusát elemzi könyvében. Munkája így is nagy hiányt pótol: ilyen összefoglaló munka eddig még nem jelent meg Petőfi írói nyelvéről, stílusáról; s prózájáról szólva voltaképpen lírájáról is vall a szerző, mert — mint maga megállapítja — „Petőfinek *nyelvíleg* a költészet is erősen prózaikus”.

A magyar nyelvtudományban a nyelvtudományi pozitívizmus örökségének megfelelően elsősorban a szigorúan nyelvtani alapokra épített stílusleírásoknak van hagyománya — állapítja meg találoan egyik legújabb stílusztika monográfiánk ismertetője. (Vö: *Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet*. A III. országos magyar nyelvkongresszus előadásai. Bp. 1956. 281.) Egy másik fajta elterjedt stilisztikai vizsgálat művelői pedig néhány kikövetkeztetett lélektani, illetőleg stilisztikai jegyhez (mint pl. Petőfi esetében az „erő”, a „nyugalanság”, az „egyszerűség”, a „természetesség” (Vö. Prohászka János: *Petőfi költői nyelvének fősajátságai*. Nyelvészeti Füzetek. 58. sz.) keresték a nyelvi bizonyító anyagot. A lélektani szempontú egyéni stílusvizsgálatok a buffoni „Le style, c'est l'homme” elve alapján kutatták a költő egyéniségének nyelvtükröződését a művekben, ill. sajátos szóhasználatát vették számba vagy nyelvi kuriozitásokat, legjobb esetben nyelvjárási vagy irodalmi szókölcsönzéseket kutattak.

A stilisztikai kutatás tudományos rangra emelése s módszerbeli megújulásának szükségessége több mint egy évtizede, a III. országos nyelvészkonferencián került előtérbe, ahol többen sürgették a *komplex módszerű*, a funkcionális irodalomtörténeti-nyelvészeti módszerek kialakítását.

Az elmúlt időszakban több kisebb stilisztikai dolgozat, tanulmánykötet látott napvilágot, írói nyelvi monográfiák születtek. Martinkó András tanulmánya már címével is jelzi módszerbeli igényét: Petőfi prózájának nyelvét a magyar irodalmi nyelv egészében betöltött szerepe alapján kívánja értékelni. *Módszerbeli céltűzéséről* könyve bevezetőjében részletesen tájékoztat, *sok fontos elvi jelentőségű kérdést érintve és tisztázva*. „*Stílus-tanulmány*nak számom munkámat. Részben azért, mert Petőfi prózájának egy része «csak» stílus és nyelvi érdekű, részben mert módszerem is nyelvi-stilisztikai, amennyiben általában a nyelvi anyagból a szövegből indulok ki. Mindazonáltal nem a svájci-francia «explication de texte» izoláló, formalista nyelvi-stilisztikai eljárás az eszményem: szá-

momra a stílus csak egyik lehetséges kiindulópont a *teljes életmű* kibontására. A stílus anyaga ugyan a *nyelv*, de ennek a nyelvi anyagnak a stílusban realizálódó konkrét struktúrája függvénye egész sereg extralingvisztikus és felépítmény jellegű tényezőnek. ... Milyen rendszerben jelentkeznek ezek a tényezők Petőfi esetében, s hogyan determinálják a prózaíró Petőfi stílusát — lényegében ez ennek a munkának céltűzése.”

Ezeknek az „extralingvisztikus és felépítmény jellegű tényezőknek” állandó szemmel tartása, azaz a komplex módszer alkalmazása egyik legfőbb erénye a munkának s biztosítéka szilárd, tudományosan helytálló eredményeinek. A régebbi stilisztikai tanulmányokhoz képest szilárd vázat ad a munkának a *társadalomtörténeti* szempont következetes és eredményes alkalmazása: a polgárisodással együtt járó új irodalmi-nyelvi tényezők állandó figyelemmel tartása. S amíg az első prózai alkotástól, az 1836-ból ránk maradt levéltől az utolsó Petőfi-prózáig, az 1849. július 29-én kelteztetett levélig időrendben végig halad a mű költői prózai alkotásain: noveláin, útirajzain, regényén, drámakisérletein, publicisztikáján, levelezésén: nemcsak Petőfi „alkotáspszichológiáját”, mondatainak sajátos szerkezetét, szókincsének, nyelvtani jellegzetességének főbb vonásait, regény- és drámahőseinek beszédét, ill. beszéltetését ismerjük meg, hanem kibontakozik előttünk a kor gazdag stílus képe: az egyes nyelvi rétegek és stílusnemek — a paraszti népnyelv és a polgáris társalgási nyelv, az elvont arisztokratikus stílus s a szélsőséges romantikus meg az élnyelvet követő realista stílus — dialektikus egymásbajátszása, a más-más tőről hajtott nemesi retorizmus és plebejus publicisztika stílus küzdelme. S közben — menet közben — oly fontos és alapvető elvi kérdéseket vet föl és old meg a mű, mint *költőiség és prózaiság, nyelv és stílus* mibenléte, különbsége, a *realizmus nyelvi és irodalmi értelmezése* stb. Az *elvi, elméleti kérdések* állandó felszínen tartása és megoldása fő erőssége a könyvnek. Munkájának hármas érdeme van: 1. tisztáz egy sor stíluselméleti kérdést; 2. igen fontos szempontokkal és adatokkal világítja meg a magyar irodalmi nyelv és stílus fejlődésének egy jelentős, sorsdöntő szakaszát; 3. és végül Petőfi egyéni stílusának gondos elemzésével hozzásegít a költő emberi, művészi egyéniségének, ember-és világszemléletének, nyelvi ismeretének jobb, teljesebb megértéséhez.

A szerző szemléletének, módszerének sokoldalúsága nyilvánul meg abban is, ahogyan

– tárgyát körülhatárolva – a prózai és költői műfajok fejlődéstörténetét elemzi a hazai irodalomban. Jól látja azt, hogy a hazai társadalmi fejlődéssel együtt hogyan késett e műfaji – s ezzel együtt: stílári – fejlődés: „Amilyen mértékben elmaradt Magyarország (s Közép- és Kelet-Európa) a polgárosodás európai útjától, oly mértékben késett a próza és a vers viszonyának, arányának és értékelésének imént említett megváltozása is” (uo.). Ebben a fejlődésképben helyezi el a XIX. századi magyar prózát s Petőfi prózai munkásságát: „Maga az a tény, hogy a próza a versről válik le, *őnmagába véve* nem balserenese, s nem mond ellen a fejlődésnek... A balserenese inkább abban van, hogy modern prózánk kialakulása egy par excellence antiprózai és nem-realista korszakban: a preromantika, szentimentalizmus, romantika, *biedermeier* (almanach) stíluskorszakaiban indul meg. A fenti helyzet így nemcsak a széppróza, hanem a nyelvi és művészi realizmus magyar kibontakozását is késleltette, illetve magyrészt – és meglehetősen korszerűtlenül – a költészetre hátrította. A nyugat-európai és az orosz irodalomban a XIX. századi realista tendenciánk hordozója *első-sorban* a próza, – nálunk kimagasló képviselője Petőfi és Arany”. (572–3.)

Ebből a helyzetből következnek Petőfi költészetének nyelvileg erősen „prozaikus” vonásai, amelyek oly heves ellenzést váltottak ki a költészetről s nyelvről egészen más felfogást valló osztályok, csoportok képviselőiben. E társadalmi-történeti szempont érvényesítése alapján aztán a szerző vizsgálódásaiban nem az lesz a fő kérdés (mint az önelvű, formalista stilsztika számára lenne), hogy hogyan viszonylik a prózáiró művész a költő művészhez, hanem „az a valódi kérdés: hogyan viszonylik Petőfi a prózáiró kortársakhoz, milyen funkciót teljesített, s mekkora magasságot ért el a magyar prózastílus fejlődésében” (8.).

Így ágyazza be Petőfi prózáját szilárd mederbe: a magyar irodalmi nyelv fejlődésének történetébe. Megállapítja, hogy a *köznyelvi igényű*, az egész nyelvközösség számára érthető írói nyelvet, tehát az *irodalmi nyelvet* Petőfi (és Arany) írói működése teremti meg; s ennek alapja a költő politikai, erkölcsi felfogásában, gondolkozásmódjában rejlik.

Ez a demokratikus nép- és társadalomszemlélet az alapja írói nyelvének is, s ez különbözteti meg stílusának népiességét kortársai hasonló törekvéseitől. Míg legtöbb író-társa kívülről és fölülről szemlélte a népet, Petőfi azonosult vele; s ez tükröződik stílusukban is: „[a kortársak] *egyedaltalán* voltak: egy-egy réteg, izlés- és hagyományvonal nyelvi gyakorlatát kívánták az elbeszélő próza formájául megtenni – vagy pedig szervetlenül és funkciótlannal keverték őket. Másfelől...

felülről és kívülről, azaz az élő, gyakorlati nyelv szokás ellenére vagy legalábbis attól elkülönülve, egy autochton irodalmi nyelv eszményéből kiindulva, irtak magyar prózát.

Petőfi az egyetlen, aki az élő, gyakorlati, beszélt köznyelv alapján áll, de ezt nem téveszti össze a paraszti népnnyelvvvel, ahogy másrésztől nem hajlandó egyetlen irodalmi nyelvtípusnak elfogadni sem a romantika, sem az érzelmes vagy intellektuális polgári nyelvgyakorlatot” (209.).

Ennek kapcsán régi tévedéseket, hamis nézeteket ozlat el a szerző: Petőfi nem a parasztság nyelvén író őstehetség, hanem a néppel együttérző művelt értelmiségi, aki a polgári fejlődéssel együtt járó új izlés- és stílusformákat is igyekszik hasznosítani írói gyakorlatában. „Petőfi tehát nem irni jól megtanult paraszt, őstehetség, folklorisztikus kuriózum... hanem gyermekkorra óta külföldit és hazait mohón olvasó, műfordító, divatlap-segédyszerkesztő, egy középmemesi-értelmiségi ifjúsági csoport tagja és vezére” (594–5.). Már korai írásaiban fölfedezhető, hogy „kezd kialakulni benne a nemzeti szélességű, érvényű köznyelv eszménye, normája” (49), s ezzel együtt jár a köznyelvitől eltérő nyelvi formák elutasítása, kritikája. A patetikus dikciótól (s az almanachlira irreális nyelvtől) való elfordulása költészetében egészen markáns vonásokkal jelentkezik; prózájában nincs ilyen erős stílusváltás: kezdetől fogva a természetes, beszélt köznyelven ír: „Petőfi közvetlen s öt lényegesen befolyásoló prózáirói mintáira később is nehéz rámutatni, *kezdő korszakáról* pedig elmondható, hogy prózában ösztönösebb, »naturalistább« az indulása, mint költészetében” (533.). Ám úgy hisszük, hogy a prózában sem egészen hagyománytalanul alakult Petőfi stílusa: ahogyan költészetben, úgy a szépprózában is lehettek mesterei; Kisfaludy Károly, Kármán, Bessenyei nevét és stílusát a szerző is említi, s talán nem tévedünk ha Csokonai nevét is idevonjuk, akinek például a *Dorottya*-hoz írt előbeszédé annak a könnyed, humoros, élőbeszéd ízű társalgási nyelvnek remeke, amelyet Petőfi útirajzaiban élvezhetünk. Ezt, valamint Csokonai több más prózai munkáját éppolyan jól ismerhette Petőfi, akárcsak költészetét (ami számos párhuzammal igazolható). A magyar irodalmi nyelv fejlődésében is nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a debreceni költőnek, hiszen színművei – gondoljunk csak a *Tempeői*, a *Cultura* vagy a *Karnyóné* népi, polgári vagy értelmiségi szereplőire – a korabeli magyar köznyelv tökéletes irodalmi felhasználásának példái, s a „köznyelvi igény”, sőt gyakorlat kétségkívül megtalálható már a hazai polgárosodás lelkes debreceni hívénel.

Ha nincs is Petőfi prózájában oly erős stílusváltás, mint költészetében, de a fejlődés,

telitődés, gazdagodás itt is nyomon követhető. Martinkó András éles szemmel fedezi föl a népnyelvi alaprétégben a színező új vonásokat.

Nagyon tanulságos és egyben mintaszerű a *romantikus stílus hatásának elemzése* Petőfi prózájában: A *hóhér költésében* s a *Tigris és hiénában*. Megmagyarázza és megérteti a „magyarországi francia romantika” népszerűségének és virágzásának társadalmi okait, s hogy Petőfi miért nem lát ellentmondást „(francia) romantika és népiesség-realizmus között”, s a romantika miért lesz, miért lehet számára „a politikai-társadalmi realizmus és népiesség egyik formája” (120.). Annak pedig, hogy Petőfi romantikája miért jutott magasabb tökélyre, mint kortársaié, a költő egyéniségében, egyéni életében leli meg a nyitját: Petőfi mindenekelőtt lírikus, aki „lírikus módjára dolgozza fel lelki, társadalmi, olvasmány, és műfaji élményeit, rendkívül gyorsan hangulattá, magatartássá, érzéssé, eszmévé, sőt cselekvéssé: sajátjává asszimilálja” (121.). Meglátja azt is, hogy Petőfi — legtöbb kortársától eltérően — „nemcsak egy korszerű műfaj és műnem követségének szándékával fordul a francia romantika felé... hanem művészi-emberi fejlődésének ezen a fokán *önkifejező célból* is” s ezért az akkor legmodernebbnek látott francia romantikus dráma vonalába akar felzárkózni” (uo.). E korszak prózai munkáinak nyelvi-stiláris értékelésével egyetérthetünk: felemáságukban is előrelépést jelentenek „az irodalmias, fentebb nyelv eredményeinek birtokbavétele irányában is” (143.).

Az igazi nagy eredményt azonban nem szépprózai alkotásaiban, hanem riportszerű útirajzaiban s publicisztikájában: az *Uti jegyzetekben*, az *Uti levelekben* meg forradalmi közírói műveiben éri el a költő; ahol ugyanis lírai énjét, önmagát teljesértékűen, „adekvát” módon fejzheti ki, akárcsak költeményeiben; az *Uti levelekben* — mint Martinkó András fölfedezi — szinte a versek mintájára versszakokra tagolódik a mondanivalója (274.), s a költő, a lírikus, a zsáneralkotó művész és kítőnő humorista itt mindig elemében lehet. „Hiba volna a *prózaíró* Petőfit annak feltüntetni, akinél realizmusa egész rendszere minden vonatkozásban művészileg is megvalósult, aki megvalósította a teljes értelmű magyar művészi realista *szépprózát*. Éppen szépprózai alkotásaiban nem tudta a realizmus teljességének azt a fokát... elérni, amire útirajzaiban, publicisztikájában és levelezésében példát adott. Ismerjük már ennek okát is: Petőfinek legterjedelmesebb szépprózai művei egy emberileg, eszmeileg és művészileg válságos korszak termékei” (619.).

Petőfi prózájában — akárcsak lírájában — (s prózájában már korábban és teljesebben, mint költészetében) megvalósítja a leg-

korszerűbb stílust, a *realista stílust*, s ezzel valósággal forradalmi tettet visz véghez. Ezzel kapcsolatosan lényeges és nagyon figyelemreméltó megállapításokat olvashatunk a tanulmányban a *realizmus mibenlétéről*; Martinkó András elutasítja azt a nézetet, amely a realizmust kizárólag a művek eszmei tartalmához köti. Érdemes időznünk meghatározását teljes egészében: „A *stílus realizmusának fő kritériuma* tehát az: *milyen társadalmi érvénnyel mennyire a közösségi szemantikában, esztétikai tudatában-össztlőben adott — vagy latens! — stilisztikai lehetőségekkel élve* lesz a nyelvből és nyelven kívüli mozzanatokból *stílus*. Ha úgy tetszik: mennyire demokratikus és népi, nemzeti. Forma és tartalom *egészére*, egységére értve: a teljes realizmus számára tehát egyként követelmény a tartalom közösségi realitása, de az is, hogy a tartalom a közösség nyelvén, a közösség... stilisztikájával is azonosulva nyerjen kifejezést. (Ebből az is látszik, hogy a nyelv és stílus... elválaszthatatlan kategóriák, nyelvet mondva sokszor stílust mondunk és viszont.)” (610–11.)

Ez a *realizmus a magyar nyelv története szemszögéből* nézve jelenti magának az egész nemzetre érvényes közösségi nyelvnek, az irodalmi nyelvnek megszületését, *Petőfi egyéni írásgyakorlatában* pedig jelenti ennek az írásgyakorlatnak legfőbb egyedi stiláris ismertetőjelét. S itt fejtje meg kiváló érzékkel a szerző azt a talányt — és tévedést —, hogy Petőfi egyedi nyelvi művészet nélkül lett nagy költővé (mert az egyéni nyelvi művészet jogát sokan, többek között Tolnai Vilmos is elvittatta tőle): „Tolnai Vilmos — szó- és alaktani tekintetben — még *egyéniileg jellemzőt* sem talál Petőfi nyelvében. De hiszen éppen ez a legnagyobb forradalom a nemzeti nyelv kialakításának módjában! Bizonyítéka ez annak, hogy a modern magyar köznyelv *Petőfi (és Arany) gyakorlata alapján* rögződött meg — ... Az ő stílusuk a beszédből lett, majd a nyelvfejlődés során visszatért beszéddé, amelyből vettették. Irodalmi nyelvü[n]k nemzeti voltának ez a lényege.” (577–8.). Így oldja meg az időbeli távolság okozta optikai csalódás talányát is, amelynek alapján a mai szemlélő alig lát nyelvi problémát Petőfiiben: „az 1840-es évek közepén-végén más volt Petőfi nyelvi-stiláris esztétikumának értelme-funkciója, mást láttak benne alkotásnak, teremtesnek [mint ma]. A korban Petőfi nyelvi-stiláris realizmusa inkább az általános gyakorlattól való *eltéréssel*, kihívó egyszerűségével hatott: a szokatlan és új esztétikumuma volt benne. A ma embere számára viszont *tipikusságával* hat, azzal, hogy ez a magyar nyelv, a magyar költői stílus »klaszszikus« formája. A teremtő, alakító forradalmiságot mi már nem érezzük benne, »csak« az azonosságot: a költői invenciót mint nyelv-

vünk produkcióját, törvényszerűségeit, az újságot mint tipikust fogjuk fel” (611–2.).

Petőfi írásművészetének leglényegesebb vonása ez a realizmus: „a fonetikai, alak-, mondat- és jelentéstani *köznyelvűség* érvényesülése” (336.); nyelve az élőnyelv, a beszélt nyelv: „Petőfi nyelvi-grammatikai struktúrája sokkal inkább a *beszéd* (»parole«) *pszichológiai*ához semmint a nyelv (»lange«) logikájához alkalmazkodik” (534.). Petőfi prózájának szókincsét, nyelvtanát is a szélsőségektől mentes élőnyelv határozza meg: „a *köznyelvet* bámulatosan ismeri, annak szókészletli lehetőségeivel káprázatosan tud élni, de ha választékos vagy ellenkezőleg táji, paraszti szó kell, akkor is ritkán hibázik” (343–4.); „A *szókészletli* egyszínűségét tudatosan különböző nyelvi rétegekből vett szavakkal mozgatja meg” (545.).

Nyelvtani vonatkozásban találóan mutat rá a munka arra, hogy a korabeli választékos és mesterkélt formáktól (amiket sokszor az idegenből fordított művek nyelve sugallt), hogyan távolodik el fokozatosan a köznyelv irányába a költő (különösen fordításaiban figyelhető meg jól ez).

Ami az egyes fejezeteket, a mű szerkezetét illeti, jól tagolódik a fő prózai művek, ill. az ezek által határolt fejlődési szakaszok szerint. Az egyes művek elemzéseiben a sokoldalú komplex szempont érvényesül: az „objektív” műfajokban (regény, dráma, novella) is gondosan fölfelel a szerző az egyéni alkotás szubjektív lélektani motívumait: a szereplőkkel való azonosulást, jellemssolidaritást stb.; a levelezésben, publicisztikában pedig szinte mikrofilológiai gondossággal — néha talán már túlzó pontossággal — mutat rá a

társadalmi, napi politikai háttérre, ill. az egyéni életrajzi, hangulati tényezőkre.

A munka összefoglalásában két kisebb fejezet is foglalkozik a költő s a prózaíró Petőfi viszonyával (A költő jelenléte Petőfi prózájában. A költő és a prózaíró az egységes Petőfi), megállapítva azt a — korábban is már hangsúlyozott — elválaszthatatlan egységet, amely a költő verseinek és prózájának stílusa között megvan: „prózaikus stilisztikájának alapstruktúrája azonos a versekével, másrészt — és ez még fontosabb — ugyanazok az eljárások ugyanazon a stílári szinten s egyazon funkcióban prózájában és versében egyként adekvátak” (550.). Erre bizonyító példát is találunk; szívesen olvastunk volna másutt is ilyen párhuzamokat a versek szövegéből. Sőt, legszívesebben azt vettük volna, ha a szerző Petőfi egész írói nyelvét, stílusát együttesen tárgyalta volna kiváló módszerével. Mindenképpen hivatott lett volna rá, hogy ezt a munkát sikeresen elvégezze.

Összefoglalva: azt az előrebocsátott megállapítást, hogy Petőfit a magyar irodalmi nyelv s ezen belül a magyar próza fejlődésében kiemelkedő hely illeti meg s hogy a prózaíró Petőfi jelentősége vetekszik a költőével, a szerző sokoldalú: nyelvészeti és irodalomtörténetirői komplex módszerrel meggyőzően bizonyította. Munkája egyaránt nyeresége a nyelvtudományak s az irodalomtörténetnek. Módszertanilag is rendkívül értékes műve ösztönzést adhat nemcsak az irodalomtörténészeknek s az irodalmi nyelv történetével foglalkozó nyelvészeknek, hanem a stíluselmélet kérdéseivel foglalkozó kutatóknak is; termékeny szempontokkal segítheti elő új írói stílusmonográfiák megszületését.

Szilágyi Ferenc

SINKÓ ERVIN: CSOKONAI ÉLETMŰVE

Novi Sad, 1965. Fórum Könyvk. 349 l.

Irodalmunk nagy klasszikusai közül Csokonai az, akit bár ismerni vélünk, legkevésbé ismerünk. Egyéniségét már Kazinczy és Kölcsey ríktóan diszharmonikusnak, zsenialitásból és emberi-művészi botlásokból összetettnek látta; irodalomtörténetírásunk újra és újra elbizonytalanodott vagy tévútra jutott, amikor a költő és alkotása lényegét kellett volna megragadnia. A Csokonai-irodalom nagyterjedelmű, de értékben szegény. Toldy Ferenc, Haraszi Gyula, Ferenczi Zoltán alapvető munkáinak időálló anyaga csupán az egybehordott életrajz. Egyedül Horváth János vázolt fel olyan Csokonai-képet, amelyben egy valóban átfogó, mélyen értelmező monográfia körvonalai mutatkoznak. Ilyen monográfia azonban azóta sem született, s ez aligha véletlen.

Személyisége mélységeivel és magasságával zavarba ejt, műve végére-járhatatlannak tetsző labirintus. Az ellentmondás fogalmával néha talán — nem valódi, hanem kényelmi dialektikát üzve — vissza is élünk. Csokonairól beszélve mindenestre mellőzhetetlen ez a fogalom. Annyi bizonyos, ő a legellentmondásosabb valamennyi nagy költőnk között. Ez az oka, hogy értékelésében és jellemzésében is legnagyobbak a kilengések. A legkülönbélebb Csokonai-értelmezések jöttek létre korkívánalmak vagy egyéni ízlés diktátuma szerint. Rész-igazságukban legtöbbször megoldalúak és hamisak — a romantikáé (ahogyan első életrajzírója, Dombay Márton látta): az ideálvilágába zárkozó poétalélek; a népies-ség: a kóbor, boros bohém és garabonciás (s a népiesség elsőkelésével egyre inkább